Mira Kolar Dimitrijević

Matija Peršić, virovski mlinar i trgovac brašnom u središnjoj Podravini od 1908. do 1943. godine – drugi dio

1. Vrijeme velike svjetske krize

Godine 1928. u vodstvo mlina ušla je Štefanija Peršić, udana Hasenauer od 1929. godine. Mlin je u suvlasništvu članova obitelji Peršić radio do 1935. godine pod nazivom *Umjetni paromlin M. Peršić i drug*. Udaje Peršićevih kćeri znatno su utjecale na poslovanje mlina nakon 1928. godine. I podjela države na banovine imala je u tome posebnu ulogu. No, još uvijek je funkcionirao uvoz žita i brašna iz Bačke i Banata, kako u Virju tako i u Koprivnici, ali dogovori su postajali znatno kompliciraniji i na dozvole je utjecala vladina porezna i tarifna politika. Može se reći da do jeseni 1931. godine, kada dolazi do sloma Prve hrvatske štedionice, ta trgovina cvate dosta dobro nakon sklapanja trgovačkog ugovora o uvozu svih raspoloživih roba u Treći Reich pa u Jugoslaviji raste potražnja za sirovinama. No, trgovina kliringom nije bila povoljna ni jednostavna za male tvorničare kakav je bio Peršić pa on u taj posao nije bio ni uključen u tom vremenu, ali nabava žita i brašna u Vojvodini još je uvijek funkcionirala. Iz mlina u Čantaviru, koji dobiva novo ime *Ćrnka*, ali i velikog mlina u Starom Bečeju te Ade uvezeno je u Peršićev sustav bijelog brašna za 235 645 dinara.

U međuvremenu se promijenila struktura obitelji. Udaja kćeri bila je pozorno praćena od građanske Koprivnice. Budući da se po običaju mlađa Štefanija nije mogla udati prije starije kćeri, Matija Peršić je vršio veliki pritisak na Jelisavu, gotovo ju prisilivši da se uda u proljeće 1929. za mladog suca na Kotarskom sudu u Koprivnici, Vinka Kolara. Vjenčao ih je svećenik Somek u crkvi sv. Katarine na zagrebačkom Gornjem gradu. Prvorođenac Branko rodio se 18. ožujka 1930. godine, a djed Matija Peršić od prvog časa smatrao ga je svojim univerzalnim nasljednikom mlina. Unuka Mirica, rođena tri godine kasnije, nije imala taj status. No, promjena u obitelji bila je velika. Jelisava se od poduzetnice pretvorila sada u majku, a ta uloga joj je bila jako teška. Osim toga, zakompliciralo se i poslovanje mlina i mjenjačnice zbog ulaza sestre u sastav dioničkog društva pa je počela i ona obolijevati te je pala u bolest i tri godine je liječena u Klaićevoj ulici u Zagrebu, a onda i u Mariboru od depresije, ozdravivši tek 1935. godine, kada se vratila u sustav poslovanja u punoj snazi. Mlađa Matijina kći Štefanija se poslije povratka iz Graza nastanila u mlinu te se zaljubila u Jozefa Hasenauera, rođenog u mađarskoj Baranji, za kojega se i udala 1930. godine.

Rodila je 1931. godine kćerku Anicu, a 1933. godine sina Ivicu. Štefanija je energično tražila novu, pravedniju podjelu cijelog imetka. Peršić je to prihvatio kao posve opravdano te je reformirao svoju firmu i dao joj treće mjesto u dioničkom društvu još 1928. godine, a 1930. godine je Hasenauerovima prepustio i upravljanje mlinom, a sam se odselio u Koprivnicu, gdje je živjela Antonija, te je uredio svoje domaćinstvo u svojoj kući u Basaričekovoj 2. Kao koprivnički građanin i trgovac žitom i brašnom u svojoj mjenjačnici, deklarirao se i kao gradski zastupnik, imenovan od kralja. Bio je ovdje veliki donator Dobrovoljnom vatrogasnom društvu Koprivnica. Na tom položaju zadržao se gotovo tri godine te je na osnovi svojeg bogatog iskustva kritizirao mnoge gradske poslove u Koprivnici. Među

Slika 1. Matija i Antonija Peršić s kćerima Jelisavom, rođenom 1906., i Štefanijom, rođenom 1908. (ustupila autorica).

ostalim, kritizirao je izvedbu podvožnjaka ispod željezničke pruge za Mađarsku, nazvavši ga besmislicom, što se i potvrdilo u vrijeme prvog proloma oblaka, kada ga je ispunila voda te je godinama bio utočište žabama, a upotrebljiv je bio samo posebno izgrađeni prolaz za pješake prema groblju. Zalagao se vrlo energično za elektrifikaciju Podravine vezivanjem uz mariborsku hidrocentralu na Dravi, ali to nije bilo prihvaćeno jer se već osmišljavala elektrifikacija tog dijela Hrvatske od ustanove osnovane u Bjelovaru. Ipak, on na čelu koprivničke delegacije uspijeva nagovoriti kralja Aleksandra da poništi odluku o zatvaranju koprivničke gimnazije nakon što prethodna delegacija u tome nije uspjela. Dovršava i svoju treću kuću u Basaričekovoj 4, koju je iznajmljivao odvjetniku dr. Rudolfu Trstenjaku do 1935. godine. U tom vremenu u Savezu hrvatskih obrtnika u Zagrebu djelovao je kao predsjednik grupe za male i srednje mlinove pa mu je u *Spomenici 1933. godine* objavljena i slika.[1]

Svakodnevni rad u mjenjačnici brašna u Koprivnici, kontrola rada mlina u Virju, a onda i zdravstveni problemi u obitelji, a možda i politička situacija u zemlji, gdje je kralj svojom diktaturom budio negodovanje hrvatskog naroda, udaljavali su ga od javnih poslova te je zadržao samo svoj položaj eksperta u Trgovačkoj i obrtnoj komori, kao i predsjednika Odjela za male mlinare u Savezu hrvatskih obrtnika. Međutim, Hasenauerovi, koji su dobili na upravljanje mlin u Virju, bili su puni ideja oko povećanja prihoda mlina. Svojom društvenošću Štefanija se izvrsno uklopila u virovsku sredinu. Sklopila je mnoge prijateljske veze s Virovcima, sudjelovala je na društvenim okupljanjima pa se i odijevala kao Virovka. Osobito je dobra bila s Franjom Mrazekom i njegovom ženom Magicom, a prijateljevala je i s najbližom susjedom mlina, Matekinom. No ni Matija Peršić nije se odrekao Virja. Imajući jednu dionicu više u odnosu na kćeri, on je zadržao pravo kontrole čitavog poslovanja i u Koprivnici i u Virju, što je obje kćeri činilo nezadovoljnima, pogotovo stoga što je dividende dijelio vrlo rijetko, nastojeći da što više uveća osnovni kapital. To je izazivalo i nesporazume između Matije i Jozefa, koji je kao zaručnik, a onda i suprug Štefanije preuzeo stručno vodstvo u mlinu. Godina 1929. protekla je mirno i radino, a kriza se još nije osjetila u Podravini. Nije se osjetila ni 1930. godine, kada je zahvaljujući angažmanu Jozefa i Štefanije Hasenauer mlin razvio i proširio poslovanje na drvnu industriju kupnjom gatera i iznajmljivanjem Peršićevih još 1928. godine kupljenih zemljišta kraj pruge za skladištenje drva Našičke d. d., Slavonije i Dracha iz Siska i Virovitice. Pored toga, Hasenauer se počeo baviti i uzgojem svinja, a sagradio je i modernu pušnicu za sušenje mesa. Kupio je i 100 kokoši za 700 kruna te je prodavao i jaja, a kupio je i kamion koji mu je olakšao poslovanje pa i odvoz brašna u Koprivnicu i dovoz kupljenog žita iz Koprivnice u Virje. Bio je zagovornik svakomjesečne nabave vojvođanskog brašna od mlinara Varge iz Čantavira, jer je cijena žita i brašna bila i dalje u opadanju kao posljedica pojave jeftinog kanadskog i ukrajinskog žita na europskom tržištu, ali i loše kvalitete brašna izrađenog od podravskog žita. Prvi put Peršić je kupio vojvođan-

1 Spomenspis Saveza hrvatskih obrtnika, Zagreb 1933., 388. Organizirao je u toj funkciji kartel malih mlinara te ih tako spasio od stečaja. Peršić je bio vijećnik u Trgovačkoj komori i više godina ekspert za prehrambenu robu. (Izvještaji Trgovinske komore u Zagrebu).

Slika 2. Fotografija mlina i kuće iz 1936. godine, prije dogradnje silosa nad pilanom (ustupila autorica).

sko brašno 1924. godine od Varge iz Međimurja, a u godinama od 1930. do 1932. jeftino i kvalitetno vojvođansko brašno uključuje Peršića i njegovog zeta vrlo značajno u tu trgovinu koja je dostigla velike razmjere, a 1932. godine i svoj vrhunac. Te godine, pored bijelog brašna, Hasenauer je iz Bačke uvozio ne samo kukuruz već i posije, jer su cijene bile izvanredno niske i pomagale su preživljavanju stanovništva u Podravini, koje se sve više prebacivalo na svinjogojstvo zbog mogućnosti mnogo bolje zarade prodajom stoke i svinja. Slom Prve hrvatske štedionice u jesen 1931. godine, kao i uopće privatnog bankarstva, Podravina je preživjela bez većih potresa, zahvaljujući upravo ovoj Peršićevoj manipulaciji, te su se 1932. godine dopremale dvije isporuke žitarskih proizvoda iz Vojvodine mjesečno, a prodavači nisu bili samo Varga, već i mlin Lenharda u Velikoj Kikindi, mlin u Senti, ali i u Vršcu, Novom Sadu, uključujući i Potisko d. d. i mlinove Đunđerskog na Tisi. Velika svjetska kriza počela je ipak pomalo nagrizati cjelokupnu jugoslavensku industriju, izuzev tekstilne. Nova vlada u Beogradu nakon donošenja *pseudoustava* mijenjala je svoj odnos prema gospodarstvu, napuštanjem sitne industrijalizacije i jačanjem izvoza sirovina iz poljoprivrede i rudarstva pa se time pogođeni Matija Peršić sve više udaljavao od vlasti koja više ne pomaže razvoj sitne domaće industrije, već samo krupna poduzeća i najveće banke. No, to se počelo osjećati tek poslije 1933. godine, a 1930. i 1931. posao s uvozom brašna još je cvao. Kvalitetno brašno iz Vojvodine prosljeđuje se čak i na dug do podravskih trgovaca, što je potaknulo virovskog trgovca Dragutina Matišu, koji pored nakupa žita počinje i sam nabavljati banatsko brašno, iako je bio trgovac mješovitom robom i biciklima. Uspjeh virovskog mlina u distribuciji brašna u to vrijeme može se pripisati samo izvanrednim naporima cijele Peršićeve proširene obitelji, koja upravo za vrijeme velike svjetske krize biva uvećana za četvero djece, od svake kćeri po dvoje. U 1931. godini kupljeno je iz Vojvodine brašna za 435 895 dinara u 20 pošiljaka, a to je bilo gotovo dvije trećine dioničkog kapitala, ali i ogroman rizik u poslovanju. U 1932. taj je iznos i premašen sa 616 501 dinara, a dopreman je osim bijelog brašna i kukuruz pa i posije. Bilo je tu puno posla s manipulacijom vrećama, nabave ugljena iz podravskih ugljenokopa pa se ova živa aktivnost osjećala kao dobro poslovanje mlina, iako to zapravo nije bilo tako i mlin se sučeljavao s mnogo poteškoća novčane i tehničke prirode. Konačna zarada je podbacila uslijed kretanja cijena pšenice, brašna, a osobito kruha, čiju je cijenu utvrdila država radi socijalnog mira u zemlji. Kupovalo se i više nego što se moglo prodati, a kupnja iz Vojvodine 1932. godine u dvadeset četiri navrata u ukupnoj svoti od 450 443 dinara, dijelom i na kratkoročni kredit, pokazala se riskantnim, ali u krajnjoj liniji dosta uspješnim poslom, osobito kada se zbroje prihodi svih vrsta poslova koji su se odvijali preko Peršićevih poduzeća. Dijelom se roba iz Vojvodine kupovala i na dug, uglavnom kratkoročni. Donekle uspješno poslovanje potvrđuje i nabava prvog radioaparata, koji je Peršić kupio za 2000 dinara i svi su mislili da će se uspješno poslovanje i dalje nastaviti. No, propadanje je poteklo iznutra. Ne-

zadovoljni prihodom koji je bio realan s obzirom na ekonomsku moć stanovništva, Hasenauerovi traže dopunske izvore prihoda. Najveći ulog bila je kupnja pilanskog gatera i piljenje drva te prodaja istog u inozemstvo. Mladi i poletni bave se svime što daje dobit pa i kokošarstvom. Jozef Hasenauer sa znanjem njemačkog i mađarskog jezika odlazi u Bačku i dogovara nove isporuke brašna ili žita kako bi mlin u Virju imao što mljeti. No rezultatom nije zadovoljan te počinje tražiti u plodnoj Bačkoj mlin koji bi kupio te ga i nalazi u Bačkom Petrovcu, koji su uglavnom nastanjivali Slovaci i gdje je bila velika kudeljara koja je radila za potrebe Njemačke. Odluka o odlasku u Vojvodinu bila je povezana s traženjem isplate trećine imetka Matije Peršića na Štefaniju Hasenauer. Ova odluka silno je pogodila Jelisavu, koja je bila jako vezana uz sestru, pogotovo zato što je prihod njezina supruga Vinka Kolara, kao trećeg javnog bilježnika u Koprivnici, podbacio zbog njegove izoliranosti od političkog života. Ona bježi u bolest te je tri godine bolovala, liječeći se od depresije u Zagrebu i u Mariboru. Sve se to odrazilo na Matiju Peršića, koji je morao isplatiti kćer i riješiti kako će mlinsko poduzeće poslovati u budućnosti. Sve Peršićeve velike nade su se istopile i pretvorile u dim. Sada je trebalo poslovati opet skromno, kao na početku.

Prema procjeni Gradskog poglavarstva u Koprivnici od 1935. godine, Štefanija Hasenauer je na području grada Koprivnice dobila nekretnine čija je prometna vrijednost iznosila 175 000 dinara pa je ostatak do 300 000 dinara trebalo isplatiti u ratama, što je jako utjecalo na poslovanje mlina i mjenjačnicu. Nakon sklapanja Trgovačkog sporazuma jugoslavenske vlade s Hitlerovim Reichom, žito i brašno iz Srbije pojačano su se izvozili u Njemačku pa su i cijene vojvođanskog brašna počele rasti. Stoga i Matija Peršić ograničava svoju nabavu *Ada* brašna, pazeći da mu poduzeće ne uđe u negativu. Počeo je pažljivije čitati i privredne vijesti u novinama, za čije se dostavljanje brinuo brižljivi virovski tiskar i knjižar Tišljar.

U rujnu 1932. godine Matija Peršić je prvi put prodao žito preko Privilegiranog izvoznog akcionarskog društva (PRIZAD), čija je centrala bila u Beogradu. Peršić je tada preko određenih osoba, koje su se ponekad zvale i podružnice, a zapravo su bile nakupci od povjerenja, skupljao veće količine žitarica pa ih onda prodavao PRIZAD-u. Pri tome su ispadale kalkulacije razlike između cijena žita u proljeće i onih u ljeto i jesen, a to je bio do tada najbolji način posebne zarade Peršićeva mlina koji se tolerirao kao posve zakonit. Kao niži nakupci vezani uz mlin u Virju bili su trgovci Vojnović, Vranić, Kolarević i drugi, a troškovi telefoniranja narasli su na 951 dinar mjesečno, iako prije toga rijetko nisu bili veći od 80 dinara. Slobodna trgovina žitom i brašnom slabila je, a trgovci su kupovali brašno uglavnom na kredit preko dužničke knjige koju je Peršić pažljivo vodio i iz koje se vide sve poteškoće takvog rada. Sve to je jako uzrujavalo Matiju Peršića, a još više nezadovoljnom činilo je obitelj Hasenauer, jer je zarada postajala sve manja i nesigurnija, a često kvarenje istrošenog Lanzovog parnog stroja ugrožavalo je redoviti rad mlina. Tada je trošeno mnogo novca za nabavu dijelova strojnog parka u mlinu, od remenja pa do svile za prosijače brašna, a pogotovo za ogromne količine ugljena, koje je trebalo dovoziti željeznicom ili kamionima iz podravskih rudnika, koji su ovisili o narudžbama parnih mlinova i željeznice.

Odlazak Hasenauerovih u Vojvodinu odnio je trećinu Peršićeva imetka. Štefanija je bila vrlo težak pregovarač. Odrekla se mlina, ali je zauzvrat tražila novac kojim je kupila mlin u Bačkom Petrovcu, a tražila je u Koprivnici i kuću na Radićevom trgu te novu, tek izgrađenu kuću u Basaričekovoj 4. Iznajmljene, ove su kuće donosile lijepi mjesečni prihod, ali od toga Matija Peršić više nije imao koristi. I dalje se trgovalo s Vojvodinom, ali po višim cijenama koje su vladale na tržištu. Radi izvanredne isplate za vojvođansko brašno, izvršen je i kratak upad dioničara u dionički kapital virovskog mlina, pri čemu je svaki dioničar, tj. Matija, Jelisava i Štefanija, uzeo 14 000 dinara od glavnice kako bi mogli izvršiti svoje platne obveze, a onda su taj dug nastojali vratiti u što kraćem roku.

Matija Peršić je često koristio svoje članstvo u Hrvatskoj seljačkoj zadruzi, čiji je član bio od 1926. godine, a možda i ranije. To mu je bio spas u to vrijeme, ali ga sve više obvezuje i prema Hrvatskoj seljačkoj stranci. Cijena pšenice pala je od 2 dinara 1929. godine na 1,20 dinara 1934. godine, a cijena kukuruza od 1,60 dinara 1919. godine do 1931. godine na jedan dinar, da bi 1935. godine pala čak na 0,70 dinara. Dobit se zasnivala na vojvođanskoj pšenici, čija se cijena

snizila 1931. godine na 2,30 dinara za kilogram, s time da je poslije 1932. godine došlo do blagog poboljšanja cijene na 3 dinara, uz to da se 1934. godine cijena na kraće vrijeme stabilizirala na 2,4 dinara. Domaća *nulerica* imala je 1931. godine cijenu od 3,10, a 1934. godine 2 dinara, dok je cijena narodnog brašna pala s 2,70 dinara 1929. godine na 1,70 dinara 1934. godine. Posije su 1929. godine imale cijenu od 1,20 dinara, 1932. godine cijena je pala na 0,80 dinara, a 1934. godine cijena je iznosila svega 0,50 dinara. Mlin je tada najviše trgovao brašnom od uvoznog vojvođanskog žita, ali smanjio je broj vrsta brašna pa je i izbor postao oskudniji.

Prema svemu, Matija Peršić je u vrijeme velike svjetske krize odigrao odlučujuću ulogu u snabdijevanju stanovništva Podravine pa i Koprivnice potrebnim, najboljim i najjeftinijim žitaricama iz Vojvodine. No zbog isplate kćeri morao je sam poslovati najštedljivije što je mogao pa je morao smanjiti zarade svojih radnika, kao i nagrade na kraju svake godine društvima i suradnicima, i to se je negativno odrazilo na odnose u Virju. Bilo je pogođeno i vatrogasno društvo koje je tada dobilo nagradu u kukuruzu, a ne u novcu, i to dakako u smanjenoj vrijednosti. Hasenauerovi su odselili u Bačku 1935. godine, ali im je Peršić još dugo vremena isplaćivao obećanu svotu od 300 000 dinara. Jelisava se kasnijih godina brinula za Štefanijine kuće, ubirući stanarinu i obavljajući porezne uplate. Sestre su i dalje bile u dobrim odnosima, ali su zbivanja oko podjele imetka ipak ostavila trag.

2. Poslovanje mlina od 1935. do 1943. godine, odnosno do smrti Matije Peršića

Ovo vrijeme velikih promjena i velike nestabilnosti prisililo je Peršića na mnogo skromnije poslovanje. Odvajanje trgovačke od industrijske komore, a ove opet od obrtničke komore, navelo ga je na odluku da mlin ponovno dobije status obrtnog mlina pod nazivom *Umjetni mlin Matije Peršića i dr.*[2] To mu je i uspjelo nakon što je zahtjev rješavan tri godine. Umjesto industrijskog, mlin je registriran kao obrtni, kako je i bio prokoliran u vrijeme svog osnutka. Pozitivno rješenje na ovaj zahtjev Peršić je dobio tek 1938. godine od Ministarstva trgovine, obrta i industrije, ali mnogi to nisu prihvatili, jer je vlasnik u međuvremenu uredio čitav posjed, ozelenio ga i ogradio, te je ono ostavljalo dojam da se radi o imućnom čovjeku, iako to ustvari nije bilo tako.

Matija Peršić je u međuvremenu bio razočaran pseudoapsolutističkom politikom kralja Aleksandra te se posve povukao iz političkog života. Antonija Peršić umrla je još u jesen 1939. godine, a Matija se preselio u Virje, gdje je osnovao kućanstvo, koje je na upravljanje povjerio udovici Jelki Kovačić iz Molvi. Ona je vodila domaćinstvo do jeseni 1941. godine, kada umire u koprivničkoj bolnici. Matija Peršić je nakon toga počeo kopniti, jer je Jelisava samo povremeno dolazila u Virje iz Koprivnice pa se više nitko nije redovito brinuo za njega, što je utjecalo na pogoršanje njegova zdravlja. Politički je i tada bio neopredijeljen, ali je potiho simpatizirao Hrvatsku seljačku stranku, koja je nakon duge borbe osnovala Banovinu Hrvatsku u kolovozu 1939. godine s nekim karakteristikama samostalne države.

Kako bi mogao imati ulogu nakupca žita, Peršić je 1937. godine izgradio dvokatno skladište iznad pilane, prekrivajući ga eternitom koji je danas zabranjen, ali je tada bio najjeftiniji materijal za krovišta. Mlin je preživio i omanji požar pa je Peršić poslije toga redovito plaćao visoku cijenu osiguranja protiv požara. Budući da zbog slabosti motora nisu mogli istovremeno raditi mlin i pilana, Peršić je imao mnogo briga s radnicima i organiziranjem rada te je tako ipak uspio zaraditi dohodak potreban za podmirenje javnih i privatnih obveza. Pilana je obično donosila mjesečni prihod od oko 3000 dinara, a nešto je dobio i za iznajmljivanje zemljišta kraj pruge za skladištenje drva. Uglavnom, zbrajali su se prihodi Virja i Koprivnice (najam i bilježnička kancelarija Vinka Kolara) te se tako vezalo kraj s krajem.

No i dalje je kupovao bijelo brašno, tada nazivano *biser*, i to od Krakauera iz Vinkovaca, ali i iz Osijeka, a također iz Čantavira u iznosu od 157 767 dinara. Širio se i radijus prodaje. Brašno je prodavao i u Zagrebu i u Gospiću. Cijena pšenice je 1935. godine iznosila 1,50 dinara, a u siječnju 1936. godine, kao i prije krize, cijena je prije žetve narasla na 3,90 dinara, s time da se tada jako pazilo na kvalitetu. Cijena kukuruza

2 Matija Peršić je sebe uvijek više smatrao obrtnikom i trgovcem nego industrijalcem. Obrt u mnogim granama nije bio strogo definiran, ali su obveze prema državi bile manje nego kod industrije. (Ivan ČUPAK, *Obrtna politika,* Zagreb, 2018., str. 3).

Slika 3. Matija Peršić 1941. godine (snimio Foto Tkalčec, Koprivnica; ustupila autorica).

iznosila je 1,10 dinara. No, zlatno vrijeme virovskog mlinarstva nije se više nikada vratilo. I radnici su se bunili. Država je 1937. godine regulirala cijenu rada, ali i propisala vrste brašna koje se smiju izrađivati, s time da se 1940. i 1941. godine smjelo mljeti samo narodno, tj. crno brašno, uz vrlo mali postotak *nulerice* za bolesnike.

Zbog sve težih uvjeta rada industrijskih mlinova, sve je veći bio pokušaj Peršića da se sakrije pod krinkom obrtnog mlina. No u tome nije baš bio uspješan jer je vanjski izgled mlina, njegova ljepota i uređenost okoline s lijepom ogradom i zelenilom od posađenih srebrnih borova i oraha upućivala na uspješnost vlasnika i njegovu ambiciju da bude što veći poduzetnik, tj. industrijalac. Vlasti su kod određivanja poreza uzimale zajedno mlin u Virju i mjenjačnicu brašna u Koprivnici pa je trebalo mnogo napora da se ta dva poduzeća odvoje, da bi konačno s nastankom Nezavisne Države Hrvatske mjenjačnica brašna bila zatvorena i pretvorena u aprovizaciju koja je prodavala stanovnicima Koprivnice najnužnije artikle za prehranu.

Godine 1938. Matija Peršić je učlanio mlin u Gospodarsku slogu kao neslužbenu organizaciju Hrvatske seljačke stranke za promet poljoprivrednim proizvodima po što boljoj cijeni pa je Gospodarska sloga preuzela trgovanje ušurom. POGOD je kasnije zamijenio državno zemaljsko prodajno poduzeće ZEMPRO i ostao jedini zakonski otkupljivač žitarskih proizvoda po jedinstvenoj cijeni. Tada je Peršić odjednom dobio veću svotu novca, ali u to vrijeme, kada je rat već ostavio svoj pečat na čitavoj privredi, nije bilo dobrog ulaganja niti vrijednog novca. Iako je kriza u poslovanju žitaricama izostala nakon što je Hitlerov Treći Reich pojačao svoj interes za jugoslavenske žitarice, za vrijeme vlade Milana Stojadinovića pojačani interes nije poboljšao stvarni položaj mlinara kao ni direktnih proizvođača, jer je novac kroz inflaciju svakodnevno gubio na vrijednosti, ali se to skrivalo kroz maksimizirane cijene.

Taj proces, opisan više u ovom radu, započeo je u vrijeme Savske banovine. Godine 1935. cijena pšenice ustalila se na 1,60 dinara, kukuruza na 0,90 dinara, banatskog brašna na 3 dinara, a *nulerice* na 2,30 i *cvajerice* na 2,10 dinara. Država je opet preuzela kontrolu nad radom mlinova, nastojeći stabilnim cijenama kruha spriječiti socijalne nemire u gradovima i tvornicama. Usprkos poteškoćama s nabavom novca i izbijanjem Drugog svjetskog rata, Peršić je uspio 1939. godine nabaviti srijemskog brašna *Ade* ili *Bisera* za 474 095 dinara, a od domaćih velikih nakupaca kupiti žita za 46 893 dinara. Kao i prethodnih godina, te godine mlin u Virju oskudijevao je s domaćom pšenicom pa Štefanija i Jozef Hasenauer u tri navrata šalju iz Bačkog Petrovca tri vagona pšenice u vrijednosti od 91 180 dinara Matiji Peršiću i Jelisavi u Virje i time osiguravaju rad mlina. Ali nabava brašna iz Vojvodine postajala je sve teža. Ipak, mlin u Adi, sada vlasništvo Davida Huperta, uspio je te godine isporučiti direktno u koprivničku mjenjačnicu brašna vagon bijelog brašna, što je jako razveselilo građane Koprivnice željne dobrog brašna.

Peršić je uspio poboljšati odnose s Mačekovom strankom pa je tako i Livadarska zadruga prodala mlinu pšenicu dva puta, kao i Seljačka zadruga Šemovci za 43 870 dinara. Sve je službeno evidentirano pa je vidljivo da su najveći proizvođači pšenice u virovskom području

bili poznati veliki nakupci, kao što je bio Vrapčević, te vlasnici vršaćih strojeva poput obitelji Plemenčić u Virju, te samostalni proizvođači kao što su bili Bušić, Cvetković, Fancev, Lukić, Stauber i drugi, s time da je cijena pšenice porasla u toj godini s dva na tri dinara. Međutim, to povišenje nije zadovoljavalo proizvođače pa se ponuda smanjila, a trgovina žitaricama postala dobrim dijelom ilegalna. POGOD je pak prikupljene žitarice dao uglavnom na meljavu velikim eksportnim mlinovima, kakav je bio Novi parni mlin u Novigradu Podravskom, obnovljen sredstvima Ettingerove banke iz Zagreba, zbog čega je pšenica i nestala s tržišta, dobro sakrivena u bunkerima, a to iskustvo je poteklo iz vremena Prvoga svjetskog rata.

Parni stroj mlina u Virju često se kvario pa zbog toga mlin često nije radio. Peršić je 31. ožujka 1940. godine uplatio 37 000 dinara peštanskoj tvornici strojeva Gamz akontaciju za novi motor, ali taj, usprkos potraživanjima još i 1946. godine, nije nikada isporučen Virju i ulaganje u novi pogonski stroj je propalo, utječući znatnim dijelom i na odluku o prestanku rada mlina u Virju u Mlinarskoj ulici pedesetih godina. Tada više nije bilo Matije Peršića koji bi ga mazio i pazio, ali na zatvaranje je svakako utjecala i elektrifikacija cijeloga područja. Poslovanju virovskog mlina kao tvorničkog, s istrošenim parnim strojem, sve se više nazirao kraj zbog konkurencije mlinova koji su radili na benzinski motor.

Začudo, Matija Peršić je uspijevao do kraja 1940. godine brašnom opskrbljivati mjenjačnicu brašna u Koprivnici, pri čemu je dobro surađivao s Gospodarskom slogom, čiji je član bio od 23. travnja 1938. godine, imajući četiri udjela u iznosu od 400 dinara i svakomjesečnom doprinosu od 400 dinara te uplatom za gradnju novog doma Gospodarske sloge u Zagrebu. U arhivi mlina očuvana je pristupnica kao i proglas Vladka Mačeka, koji je naglasio *da uz životarenja seljaštva može i sva ostala privreda samo životariti, a ne napredovati*...

U tom vremenu Peršić je digao kredit kod Seljačke zadruge u Virju u iznosu od 23 402 dinara, a kako bi bio informiran o politici Hrvatske seljačke stranke, prešao je na svakodnevno čitanje *Jutarnjeg lista*, prateći dakako i vijesti iz *Mlinarskog jugoslavenskog lista* koje potvrđuju sve veće miješanje politike u prehrambenu politiku zemlje. Peršić je kupio još krajem lipnja 1939. godine vagon pšenice od „Agrarie", koju su vodili *Volksdeutscheri* u Srijemu, koji su otpremali prehrambene proizvode direktno u Treći Reich, ali ta suradnja nije kasnije nastavljena jer je poslovanje s Peršićem bilo za „Agrariu" presitno, a on očito „premalo Nijemac", a previše Podravac, iako nije bio ni u jednoj stranci.

Usprkos svim najavama i nastojanjima zadržavanja cijena pšenice, one su pomalo rasle i 1943. godine dosegle visinu koju je malo tko mogao platiti. I 1940. godine Peršić je uspio uvesti tri puta *nulericu* iz Starog Bečeja od Vitmana Glasera i jednom u veljači iz Črnje, plativši 118 920 dinara, s time da su nakon toga uvezene samo posije, koje su odmah razgrabljene od hranioca svinja.

U rujnu 1942. godine partizani su prvi put ušli u Virje i poslije toga je Jelisava Peršić krivotvorila podatke o poslovanju pšenicom i brašnom, kako ne bi bila od inspektora ZEMPRA optužena za suradnju s partizanima. Stvarne činjenice tajila je i svom ocu koji je bolovao u Koprivnici. Ipak, složeno skupno poslovanje mlina u Virju i mjenjačnice brašna u Koprivnici dalo je i 1940. godine povoljne financijske rezultate te je inventar procijenjen na približno milijun kuna, dakle duplo od iskaza iz 1938. godine, kada je taj iznos inventara bio 500 000 dinara.

U 1941. godini uvoz žitarica s istoka potpuno je izostao jer mlin nije imao status eksportnog mlina. Virovski mlin je radio, ali vrlo malo i neredovito. Sve je ovisilo o ZEMPRU. Ministarstvo prehrane u NDH odredilo je mlinove za meljavu i mlinove za izvoz. Rad mjenjačnice brašna u Koprivnici je obustavljen, a ona je pretvorena u aprovizaciju u kojoj je snabdijevanje bilo rijetko i nedovoljno. Sve to je toliko uzrujalo Matiju Peršića da je obolio na srce i umro 5. studenoga 1943. godine. Zanimljivo je da je još na Dušni dan želio da ga se odveze na koprivničko groblje gdje je pokopana supruga Antonija. Ispraćen je na groblju „Pri Sv. Duhu" od malog broja građana jer su gradom odjekivali pucnjevi partizana koji su uskoro ušli u grad.

Poslovanje u mlinu preuzela je još 1942. godine kći Jelisava i tada nije rekla ocu da je mlin gotovo ispražnjen od žitarica i brašna, a i da su uništeni podravski ugljenici te da je mlin u krizi. Zadnje ubilježbe su nalozi da se određene količine brašna isporuče po nalogu Ministarstva

prehrane i POHIT-a domobranstvu te skladištima prehrane u Tuzli i Đurđevcu. Žito se plaćalo po tim isporukama 4,30 kuna, dok mu je cijena na slobodnom tržištu iznosila već i 14 kuna.

3. Zaključak

Matija Peršić (Ferdinandovac, 10. III. 1876. – Koprivnica, 5. XI. 1943.) bio je mlinar iz Virja čije ime ne bi trebalo zaboraviti. U trenutku kada se je ukazala mogućnost da izgradi mlin u Virju na zemljištu koje je kupio, uključivao je domaći kapital virovske štedionice. Na suradnju sa zajednicom je pazio i kada je poduzeće bilo cijelo u rukama njegove obitelji, tako da se radilo prvenstveno u interesu snabdijevanja dobrim brašnom domaćeg stanovništva. Kao povratnik iz razvijenih dijelova Austro-Ugarske Monarhije, čitav život je uložio u nastojanje da se održi, premda je živio u vrlo nestabilnom vremenu pa je i mlin prolazio faze uspona i padova, spretno i sretno kombinirajući vezu Virja s Koprivnicom, gdje je prodavao kvalitetno brašno. Njegovo djelovanje bilo je i humanitarno, društveno važno, a njegovo poslovanje vezano uz željeznicu koju je Virje dobilo istovremeno s početkom rada mlina pa im je i povijest snažno isprepletena. Bio je veliki domoljub i protivnik stranog kapitala, što ga je i potaknulo na osnutak mlina u rukama domaćih ljudi, nastojeći da kroz čitavo vrijeme rada mlin zadrži domaći, odnosno obiteljski karakter. Osmislio je održanje mlina u Virju kroz trgovinu brašnom u Koprivnici, što je bila sretna ideja, i kada je propala ta veza, mlin je bio ugrožen u svojoj opstojnosti. Trideset godina opskrbljivao je stanovništvo najkvalitetnijim žitaricama, nabavljajući prvo banatsko brašno koje je omogućilo bolju prehranu domaćinstvima koja su sada mogla izrađivati i najfinije kolače, a koji se nisu mogli izraditi od brašna nastalog od loše podravske pšenice. To je dakako utjecalo u Virju na sjetvu kukuruza kao važne hrane za ishranu svinja koje su nalazile izvrsno mjesto u izvozu i omogućile da se u Virju živi bolje, gotovo kao u gradu, i da se izađe iz zaduženosti uz pomoć Gospodarske sloge i bez sudjelovanja Agrarne banke. Matija Peršić je imao viziju, ali privredne, političke i obiteljske prilike su bile takve da je kulminaciju uspjeha dosegao 1930. godine, a poslije toga pao u preživljavanje do kraja života, usprkos velikim naporima i neumornom radu da održi stvoreno. Vrijeme je radilo protiv njega, ali i obiteljske prilike poslije 1935. godine oduzele su mlinu kreditnu sposobnost, odnosno mogućnost profitnog ulaganja. Mislim da je njegova sreća bila što nije vidio kako njegov tridesetogodišnji trud propada u socijalizmu, kako mlin u Virju nestaje brže nego što je nastao i kako nove podjele parceliraju imanje na čijoj cijeni i veličini se toliko zalagao. Danas je malo toga ostalo od Peršićevog mlina i upravo stoga, vidjevši slabu zastupljenost mlinarstva u monografiji *Općine Virje* objavljenoj 2023. godine, napisala sam ovaj rad, na osnovu posve nepoznatih izvora. Ne očekujem da bi se netko založio za objavu velike monografije od tisuću i pol strana o mlinu Matije Peršića u Virju u kojoj bi bila iskazana i imena ljudi koji su sijali žito i kupovali brašno, odnosno kako je uspostavljena trgovačka veza mlinara, seljaka, trgovaca i željeznice. Zapravo je čudo da je u mojoj obitelji ostala arhiva i da smo ju selili kao što smo se i mi selili u Koprivnici, a onda i u Zagrebu, iako smo bili oskudni na prostoru. No potres i sadašnje stanje tjeraju me da razmislim o budućnosti ove arhive te da ju pohranim u arhivskoj ustanovi ili muzeju. Nažalost, u Virju je gotovo izbrisana povijest virovskog mlina. Danas ništa osim osamljene zgrade podrezanog mlina ne podsjeća da se je tu nekada svaki dan okupljalo mnoštvo ljudi u želji da svoju prehranu upotpune boljim brašnom i boljim kruhom, a isto se činilo i u Koprivnici. Ja sam jedna od malobrojnih još živućih svjedoka tog svijeta kao unuka Matije Peršića i željela bih svoje svjedočanstvo ostaviti Podravcima. Matija Peršić je radio najviše što je mogao, a to je tražio i od članova svoje obitelji, ali i od radnika, pri čemu je bio poznat po svom poštenom odnosu prema radnicima, koje je naučio radu u parnim mlinovima. Govorio je: *Ako nema radnik, nemam ni ja* pa je vodio veliku brigu o obiteljima zaposlenih (npr. sin mlinara Pere Ljubića završio je studij na fakultetu). Peršićeva biografija dokaz je mukotrpnog života i stvaranja nečega iz ničega, borbe našeg čovjeka da znanje stečeno u inozemstvu primijeni u domovini, ali i svjedočanstvo ogromnih zapreka na tom trnovitom putu. Peršić je radio na okrupnjavanju svog poduzeća jer je znao da je za ekonomiju važna kritična masa za preživljavanje, a to potvrđuje i sadašnja sudbina kada je imanje opet podijeljeno na više poduzeća. Ekonomska povijest prolazi i danas

kroz slične promjene. Svaka biografija nekog poduzeća može se podijeliti kroz prilagođavanje njezinih aktera politici u nastojanju da se preživi. Mislim da tu važnu granu povijesti ne smijemo zanemariti. Jedino nam znanje osigurava budućnost, uračunavajući dakako i stvaralačke snage i znanja naših ljudi i ljubavi prema zavičaju, prema kojem bi naši ljudi trebali imati posebnu sklonost, a to se može zaključiti i iz ovog malog prinosa industrijskoj povijesti Podravine. Mislim da festival sitnih kolačića *Prkačijada*, koji se 2025. održao u Virju po deseti put, ima svoje izvorište upravo u nabavi kvalitetnog bijelog brašna iz Srijema, Bačke i Banata u vremenu Matije Peršića, a tome svjedoče i recepti koje su virovske domaćice osmislile kao jedinstvenu atrakciju srednje Europe u današnje vrijeme. Peršićeva predviđanja pokazala su se točnima. Nakon nacionalizacije koja je prerasla u konfiskaciju, naknadnih oduzimanja sve do 1960. godine te brojnih devastacija, podjela i prenamjena, od kompleksa koji je Peršić stvorio zajedno sa svojim kćerima Jelisavom i Štefanijom ostalo je vrlo malo, tek dvije zgrade: mlin, snižen za cijeli jedan kat, i obiteljska kuća.

Literatura i izvori

PETRIĆ, Hrvoje: Pregled povijesti Virja i okolice od prvih pisanih dokumenata do završetka Drugoga svjetskog rata. Monografija: Općina Virje u prošlosti i sadašnjosti, Virje: Meridijani, 2023., 105–102.

ŠADEK, Vlado: Ustaše i Janka-puszta: prilozi o djelovanju logora Janka-Puszta i razvoju ustaško-domobranskog pokreta u Podravini za vrijeme monarhističke Jugoslavije. Molve: Društvo za povjesnicu i starine, 2012.

ŠUTE Ivica: Gospodarska sloga u Podravini (1935. – 1941.). Samobor: Meridijani, 2017.

Arhiva Mire Kolar o obitelji Peršić i njeni radovi o Virju i mlinu Matije Peršića.